

Lezing Maranathakerk 28 september 2022:

Niet optimistisch, wel hoopvol

Chris van Dam

Dames en heren,

Het is een eer en een genoegen om hier vanavond in mijn eigen Maranathakerk een bijdrage te mogen leveren aan het maatschappelijke, culturele programma dat na de Corona-tijd weer van start gaat. Hoewel men zegt dat een profeet in zijn eigen land – of stad – of kerk niet geëerd wordt, heb ik het aangedurfd om op de uitnodiging in te gaan. Het is wat mij betreft ook wat de laatste keer dat ik zo in het openbaar mijn mening over bestuur en politiek zal verkondigen. Want volgende week ga ik aan de slag als rechter. In opleiding. En in mijn beeld van de ordening tussen onze staatsmachten houden rechters zich wat afzijdig van het geven van meningen over actuele politieke kwesties. Kijken of me dat gaat lukken .....

Ik heb me afgevraagd wat voor verhaal ik vanavond ga houden. Het is niet moeilijk om dezer dagen mee te huilen met de wolven in het bos. Als het gaat om de politiek, in eigen land of daarbuiten, dan ken ik heel wat mensen die daar zeer bezorgd over zijn. Rond Prinsjesdag verschenen verschillende enquêtes waaruit bleek dat het vertrouwen van de Nederlandse burger in de landelijke politiek op één van de laagste niveaus ooit staat: zeven op de tien ondervraagden had weinig of heel weinig vertrouwen in de politiek. En 67% van de ondervraagden gaf aan weinig vertrouwen te hebben in de premier, daar waar dat in Coronatijd nog heel hoog was. En laten we wel wezen: als we denken aan de energierekening, de oorlog in Oekraïne, de asielproblematiek, de woningmarkt, de personeelstekorten en – waar we het vanavond over zullen hebben – de eeuwig voortslappende kinderopvangtoeslag-affaire dan word je er soms wel eens moedeloos van. Zijn wij collectief nog in staat om de problemen van onze tijd op te lossen?

Mijn gedachten tijdens de voorbereiding gingen uit naar de drieslag in de Heidelberger catechismus: ellende, verlossing en dankbaarheid. Dat leek me best een mooie opbouw, zeker om positief te eindigen. En ook nog passend bij de ambiance waarin we hier bij elkaar zijn. Goed om te bedenken dat in die Heidelberger catechismus – een protestants geloofsdocument uit de 16^e eeuw, tot op de dag van vandaag behorend tot de grondbeginselen van de SGP – de ellende slechts 3 zondagen of vragen beslaat, de verlossing 26 en de dankbaarheid 20. En daar liep het een beetje spaak bij mij. Want ik heb in verhouding toch aanzienlijk meer ellende met u te delen dan verlossing, laat staan dankbaarheid.

Laat ik beginnen met een heel concreet, tastbaar verhaal. Een verhaal over Fatima. Zij woont in Den Haag, in de Schilderswijk. Ik ken haar, via haar zus Chafia. Zij is vrijwilliger bij Stek en lang geleden waren wij collega's bij Justitie. Chafia is hier vanavond aanwezig.

Fatima is de oudste zus van Chafia, ze is 61 jaar oud en ze woont sinds 1989 in Nederland. Op 28-jarige leeftijd is zij zonder de benodigde inreisdocumenten naar Nederland gekomen en sindsdien woont ze bij haar ouders. Althans: nu alleen bij haar 85-jarige, hulpbehoevende vader. Fatima haar moeder is in 2020 na een lang ziekbed overleden. Dankzij de inzet van Fatima heeft haar moeder – die uiteindelijk volledig dement raakte – altijd thuis, te midden van de uitgebreide familiekring, kunnen blijven wonen. Fatima is nu de mantelzorger van haar vader. Fatima zou je ook Martha kunnen noemen. Ze is meer Martha dan Maria.

Fatima is in 1961 geboren in Marokko. Zij was de oudste in een gezin waarin de broertjes en zusjes die na haar geboren werden door armoede, ondervoeding en ziekte vroeg gestorven zijn. 6 kinderen zijn in die jaren overleden. Dat heeft geleid tot een levenslange psychische belasting voor zowel de moeder van Fatima als voor Fatima zelf.

In 1974 is vader als gastarbeider naar Europa, uiteindelijk naar Nederland vertrokken. Om een uitweg te bieden aan de bittere ellende waar het gezin in verkeerde. In 1987 is het hele gezin in het kader van gezinshereniging geëmigreerd naar Nederland. Dat gezin bestond toen ook weer uit een aantal minderjarige kinderen, die mee konden. Maar Fatima was inmiddels 26 jaar oud, té oud voor gezinshereniging. Ze moest achterblijven in Marokko en trok in bij een oude tante. Die verzorgde ze tot die tante twee jaar later (in 1989) overleed. Er was geen andere familie. Fatima bleef alleen achter.

De familie besloot dat dat geen goede situatie was, voor een alleenstaande 28-jarige vrouw in het Marokko van die dagen. Fatima reisde zonder geldige papieren naar Nederland en werd liefdevol opgenomen in het huis van haar ouders en in de huizen van haar jongere zussen die in de loop der jaren hun eigen gezinnen stichten. Fatima kookte, waste, zorgde, ving kinderen op – overigens zonder daar enige toeslag voor te ontvangen.

Ik heb Fatima ontmoet. Een eenvoudige, teruggetrokken vrouw, getekend door de dood die in haar jonge jaren te vaak op bezoek kwam, getekend door de angst van al die jaren illegaliteit, hier in Nederland. Er zijn ettelijke procedures gevoerd om in Nederland te mogen blijven. Ze heeft ze allemaal verloren. Zij heeft nooit deel durven nemen aan de Nederlandse samenleving en daarom spreekt ze nauwelijks Nederlands. Maar ze is de stille kracht op de achtergrond die tonnen aan kinderopvangtoeslag en zorgkosten heeft uitgespaard.

Maar de regels zijn helder. Fatima mag hier niet zijn. Ze was te oud voor gezinshereniging, ze heeft niet in Marokko een machtiging aangevraagd, ze heeft in diverse procedures te horen gekregen dat zij geen recht heeft op verblijf in Nederland. Inmiddels heeft de Dienst Terugkeer en Vertrek zich gemeld: zij zal worden uitgezet. Terwijl ze zwaar diabees is, psychisch er van alles aan de hand is, haar volledige familie hier in Nederland verblijft en ook nog het ouderlijk huis bij een grote aardbeving 18 jaar geleden verwoest is.

Regels zijn regels. Als de IND in deze casus een uitzondering maakt, dan leidt dat mogelijk tot een precedent. Natuurlijk, men begrijpt dat het vervelend, lastig, naar is voor Fatima. En men begrijpt dat de familie ten einde raad is. Maar ze heeft dit toch vooral aan haarzelf te danken.

De ambtenaren die over de casus van Fatima beslissen zullen dat doen op basis van haar dossier. Ze zullen Fatima zelf nooit zien of spreken. Het is een casus, een geval, een dossier.

En daarmee zijn we direct bij de kinderopvangtoeslag beland. Een dossier waarin de regels belangrijker waren dan de concrete situatie van het individuele geval. Een dossier waarin uiteindelijk een onderzoekscommissie van het parlement, waar ik voorzitter van mocht zijn, heeft geconcludeerd dat de rechtsstaat door de bodem is gezakt. Juist omdat die menselijke maat geen plek meer kreeg. Tot mijn spijt moet ik constateren dat we harde hoofden hebben, als het aankomt op het leren van dit dossier.

Ik heb me voorgenomen u nu eerst iets te vertellen over waar die kinderopvangtoeslag vandaan kwam, hoe het zo'n heisa is geworden. Om vervolgens naar een aantal onderliggende problemen te gaan.

Rond de eeuwwisseling was politiek Nederland druk doende met het liberaliseren en naar de markt brengen van overheidsdiensten. Niet alleen paars was daar druk mee, ook het CDA van Balkenende bewandelde die weg. De nuts-bedrijven, de PTT, de Postbank: overheidsdiensten die werden verkocht. Ook kwamen allerlei overheidsdiensten als zelfstandig bestuursorgaan op afstand van de ministeries te staan. En in die tijd werd ook het ziekenfonds afgeschaft, althans: iedereen moest zich particulier gaan verzekeren. Voor mensen met een klein inkomen was dat niet zo maar te betalen en daarom bedacht men de zorgtoeslag: met die toeslag konden mensen de basisverzekering betalen. Ook andere uitkeringen van de overheid aan burgers werden omgezet naar het toeslagenstelsel: bijvoorbeeld de huurtoeslag. Én: de kinderopvangtoeslag.

Die kinderopvangtoeslag was vooral een emancipatie-instrument. Bevorderen dat vrouwen niet thuis bij de kinderen hoefden te blijven, maar konden gaan of blijven werken. Het was een onderwerp dat beleidsmatig bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid was ondergebracht en qua uitvoering bij de Belastingdienst. Waarom de Belastingdienst? Omdat die dienst rond de eeuwwisseling state-of-the-art ICT had én omdat die toeslag berekend moest worden aan de hand van inkomensgegevens van voorgaande jaren. En die had de Belastingdienst zélf in huis. Wel een beetje raar: de Belastingdienst was van het innen van geld en nu moesten ze geld gaan uitgeven. Maar ach, dat zou wel lukken.

Politiek werd de keuze gemaakt – passend bij de gedachte die jaren dat gratis geld niet bestond – dat ouders zelf mee moesten betalen aan de kinderopvang. Dat was een andere keuze dan bijvoorbeeld de keuze rond het onderwijs, waar de overheid volledig de kosten vergoed. Nee, de ouders moesten zelf een klein deel meebetalen en dat werd als strikte voorwaarde in de wet vastgelegd. Dus, afhankelijk van het inkomen betaalde de overheid een deel en de ouders een deel. Voor mensen met een laag inkomen betaalde de overheid tot wel 96% van de kinderopvang, de ouders 4%. Maar als de ouders niet konden aantonen dat ze die 4% betaald hadden, dan moesten ze de volle mep (die 100%) aan de overheid terugbetalen. Alles of niets.

Het kabinet bedong dat de wet strikt in elkaar kwam te zitten. Omdat alleen al zo'n 600.000 gezinnen in ons land gebruik maken van kinderopvangtoeslag en het allemaal in korte tijd qua ICT voor elkaar moest komen, zat de Belastingdienst niet te wachten op een proces met allemaal mitsen en maren. Om die reden was de wet strikt en hard en kwam er geen hardheidsclausule in de wet. Een hardheidsclausule is een haakje om persoonlijke omstandigheden een rol te laten spelen. De Kamer ging daar mee akkoord.

In het begin was de regeling toch al veel te ruim afgesteld. Grootouders die vóór de inwerkingtreding van de wet gratis op hun kleinkinderen pasten, gingen daar nu toeslag voor vragen. Ze registreerden zich als een soort gastouderbureau. Na verloop van tijd kwamen er eisen, bijvoorbeeld dat ze een EHBO-diploma moesten hebben of ingeschreven moesten staan bij de KvK.

Maar er waren ook slimme zakenjongens die een gat in de markt zagen. Die deden het aanbod aan ouders dat die helemaal niets zelf hoefden te betalen (dus niet die eigen bijdrage van 4% of meer) en dat zo'n bureau alles voor de ouders regelde. Mensen gaven hun DIGID of andere gegevens af, om de hele administratieve rompslomp uit handen te geven. Het leidde tot situaties dat er voor kinderen 365 dagen per jaar kinderopvangtoeslag werd aangevraagd – dus de kinderen zaten ook met kerst en op nieuwjaarsdag bij de opvang – of dat er toeslag werd aangevraagd voor 31 februari. In die jaren trok de Belastingdienst, gesteund door de rechtspraak een vrij strikte lijn om dit soort uitwassen te beteugelen. Best te begrijpen.

Maar er deed zich ook nog iets anders voor. De ICT van de Belastingdienst was toch wat minder briljant dan gedacht. Met stoom en kokend water had men het voor elkaar gekregen dat de ICT op de

datum van inwerkingtreding van de wet in 2007 (onder grote politieke druk, tegen ambtelijke adviezen in) toeslagen kon uitkeren. Maar de eerste jaren kon men niet controleren of die uitkeringen terecht waren uitgekeerd. Dan moet u zich bedenken dat altijd pas achteraf gecontroleerd kan worden of terecht toeslagen zijn uitgekeerd omdat je dan eerst moet hebben vastgesteld wat het inkomen in zo'n jaar is geweest. In jargon: je kunt pas in jaar t+1 vaststellen welk recht op kinderopvangtoeslag in jaar t was.

In een derde van de zaken werd direct goed uitgekeerd, in een derde te veel en in een derde te weinig. Dat betekende dat er pas jaren later in een groot aantal gevallen werd vastgesteld dat er te veel toeslag was uitgekeerd en dat dat terugbetaald moest worden. Bedenk daarbij dat toen de Belastingdienst eenmaal op stoom lag, er meerdere afgesloten jaren in één jaar werden gecontroleerd. Een inhaalactie dus. Maar ook: met name aan lagere inkomens werden, zeker als het om meerdere kinderen ging, forse toeslagen verstrekt. Sommige gezinnen werden dus in de loop van de tijd geconfronteerd met forse terugvordering, voor meerdere kinderen, voor meerdere jaren. En in een aantal gevallen – achteraf bleek dat om duizenden zaken te gaan – waren dat 100%-terugvorderingen, niet slechts de 4%. Als mensen verzuimd hadden handtekeningen te zetten, als ze niet konden aantonen dat ze hun eigen bijdrage hadden betaald, of als er meer aan de hand was. Ga d'r maar aan staan.

Wat hier een belangrijke rol speelde was de strakke regelgeving, met name rond die alles of niets-aanpak. De wet was keihard, geen hardheidsclausule en de rechter zag geen mogelijkheid om het zogenaamde evenredigheidsbeginsel toe te passen. Dat beginsel regelt dat een kleine overtreding ook tot een kleine reactie van de overheid leidt. Het beginsel zou moeten voorkomen dat wanneer je een handtekening vergeten bent, of als je kunt niet aantonen dat je je volledige eigen bijdrage helemaal hebt betaald – dus als je een kleine fout hebt gemaakt – dat je dan de volledige mep (inclusief die 96%) moet terugbetalen. Maar dat gold hier niet: ook kleine fouten leiden tot volledige terugvordering. Het gaat wat ver om dat hier vanavond juridisch helemaal uit te leggen, maar laat ik het zo zeggen: wet was wet, de bijzonderheden van het individuele geval deden er niet toe. Zie hier de gelijkens met de casus van Fatima.

Maar er speelde meer in die tijd. 2007 en de daaropvolgende jaren waren jaren midden in de crisistijd. Banken vielen om, Griekenland en Spanje stonden op omvallen, de Nederlandse overheid moest ernstig bezuinigen. Met name het 2e kabinet Rutte, het kabinet van VVD en PvdA stond voor een immense financiële uitdaging en er was één onderwerp waar alle politieke partijen elkaar wél konden vinden: de fraudebestrijding. Want laten we wel wezen: wie – zeker in crisistijd – zich verrijkt ten koste van de gemeenschap verdient ons aller afkeuring en aanpak.

Daarbij was er een groot geloof in techniek. Met name bij de Belastingdienst ontwikkelde men systemen om aan de hand van een aantal risicofactoren – later bleek verkeerde risicofactoren – in de bestanden op zoek te gaan naar potentiële fraudeurs. In die tijd was men nog niet zo gevoelig voor de potentiële gevaren van discriminatie en uitsluiting die zo'n zoekvraag kon opleveren. Hier is de basis gelegd voor de latere bestempeling van de Belastingdienst als institutioneel racistisch. Om een voorbeeld te noemen: één van de risicofactoren voor potentiële toeslag-fraudeurs was het hebben van een dubbele nationaliteit. Dus bijvoorbeeld Nederlands én Turks. Achteraf moet je constateren dat dat een absurd element is, want al heb je 15 nationaliteiten: het onderscheidende criterium is of je wel of niet in Nederland woont.

Ooit kwam Pieter Klein, één van de twee journalisten die zich heeft vastgebeten in deze affaire, journalist van RTL, nu hoofdredacteur van Nieuwsuur, in Arnhem, in een zaaltje met slachtoffers van deze affaire. Hij trof er alleen ouders met een Turkse, Marokkaanse of Antilliaanse achtergrond aan.

Een ander voorbeeld is de businesscase. Een ministerie kon een bezuiniging gedeeltelijk terugdraaien door een businesscase in te leveren. Dan kon men bijvoorbeeld voorstellen € 10 miljoen niet te bezuinigen, met de toezegging dat dat € 30 miljoen aan uitgaven zou besparen of inkomsten zou opleveren. Die business-case is ook in de fraudebestrijding ingezet en achter kun je constateren dat dat leidde tot de verkeerde prikkels.

Een belangrijke zaak die de aandacht voor fraudebestrijding enorm in een stroomversnelling heeft gebracht, die ook bijgedragen heeft aan de keiharde aanpak, dat is de zogenaamde Bulgarenfraude uit 2013. RTL en KRO Brandpunt berichtten over inwoners van Bulgarije die zich lieten inschrijven op Nederlandse adressen en dan toeslagen aanvroegen. Vervolgens beschikten ze in Bulgarije over een mooie oranje pinpas van ING – ze lieten die in de uitzending ook trots zien – en daarmee hadden ze een mooie aanvulling op hun karige Bulgaarse inkomen. Uiteraard werd een en ander gefaciliteerd door een Bulgaarse bende die er goud geld aan verdiende. Het land was te klein en in de Kamer werden er per direct maatregelen van het kabinet gevraagd. Jesse Frederik beschrijft in zijn prachtige boek 'Zo hadden wij het niet bedoeld' hoe de omvang van de Bulgarenfraude ten opzichte van het totale toeslagenbudget zeer beperkt was, maar het heeft staatssecretaris Weekers de kop gekost en het heeft bijgedragen aan een ongekend harde fraudeaanpak. Waar individuele burgers, ook zij die onopzettelijk kleine fouten maakten, enorme gevolgen van hebben ondervonden.

Er is nog heel veel te zeggen over de kinderopvangtoeslagaffaire – ik noem wat termen: de CAF-aanpak, de FSV-lijsten, de hersteloperatie – want het gaat door tot op de dag van vandaag, maar ik wil nu wat meer de draai maken naar onderliggende factoren. Iets weg van de ellende, op weg naar mogelijke verlossing .....

In 2020 leidde deze kinderopvangtoeslag-affaire tot veel reuring in de Kamer. Staatssecretaris Menno Snel was bij herhaling niet in staat om de Kamer uit te leggen wat er gaande was en politici als Pieter Omtzigt en Renske Leijten beten zich vast in het onderwerp. Het leidde uiteindelijk tot het besluit om een parlementaire ondervraging – het kleinere broertje van de parlementaire enquête – te starten en het is misschien aardig om te vertellen hoe ik daar in verzeild ben geraakt.

In die tijd was het CDA druk doende om een nieuwe politieke leider te vinden. Het waren de dagen van Hugo de Jonge en Pieter Omtzigt, oh ja en ook nog van Mona Keijzer en Martijn van Helvert. In die dagen werd dus ook druk gesleuteld aan de bezetting van die parlementaire ondervragingscommissie. Dat was een issue dat zich vooral binnen de commissie Financiën had afgespeeld, een commissie waar ik zelf geen lid van was. In de fractievergaderingen had ik er wel wat van mee gekregen – vooral door de toenemende frustratie van Pieter Omtzigt hierover.

Binnen de fractie bestond de voorkeur dat de woordvoerder Financiën niet lid zou worden van die ondervragingscommissie. Om een aantal redenen. Het is voor veel fracties een vaste regel dat woordvoerders niet zelf in een enquête- of ondervragingscommissie gaan zitten, omdat zij zich vaak al waarderend over het onderwerp hebben uitgelaten. En de overvolle agenda van Omtzigt leidde binnen de fractie ook tot de overtuiging dat het beter was om de lasten te verdelen. Hoe moeilijk dat ook voor hem was en hoeveel waardering er ook bestond voor zijn inzet.

Ik heb toen aan het fractiebestuur aangeboden om als lid in die ondervragingscommissie te gaan zitten. Ik had het gevoel dat dat behulpzaam was, zoals ik eerder het MH17-dossier had over kunnen nemen. Binnen de fractie waren er mensen die het een heel goed plan vonden als ik dat ging doen, 'want ik had bij de politie en het OM ondervragings-ervaring opgedaan'. Dat vond ik een bijzondere gedachte: zouden het dat soort verhoren worden?

Ik deed mijn aanbod op woensdag, de één na laatste dag vóór het zomerreces. Mijn fractiesecretaris nam het aanbod in dank aan en zou mij laten weten of het nodig was. Toen ik op donderdagmorgen in de Kamer kwam, op die rare laatste dag van het parlementaire jaar waarop het lijkt of daarna de wereld vergaat omdat alles er nog doorheen gejaagd moet worden, liep ik in eerste instantie nietsvermoedend rond.

Maar al snel begonnen collega's mij te feliciteren. Nu ben ik begin juli jarig, maar bij de vierde gelukwens had ik de tegenwoordigheid van geest om te vragen waar ik nou precies mee gefeliciteerd werd. Nou, vertelde PvdA-kamerlid Henk Nijboer mij, met het voorzitterschap van de ondervragingscommissie. Het voorzitterschap? Wat gebeurde hier? Mijn eigen fractiesecretaris bleek van niets te weten.

In de Kamer gaan dingen zeer bijzonder. Soms willen partijen of individuele Kamerleden ergens heel erg graag hun vork in zetten, op andere momenten lijkt er een hete steen rond te gaan die liever niet vastgehouden wordt. Maar waar je ook niet van wilt dat zo maar iemand anders die in handen krijgt. Na het onderzoek naar de financiering van gebedshuizen uit onvrije landen – waar CDA-collega Michel Rog als voorzitter had opgetreden – was het CDA niet aan de beurt om een commissie voor te zitten. Maar toen aan het begin van de avond de Kamervoorzitter in de Oude Zaal de bokaal liet rondgaan waarin de leden van de commissie een stembriefje moesten deponeren, wist ik dat mijn naam daaruit tevoorschijn zou komen.

Het eerste wat ik als voorzitter heb gedaan is individuele gesprekken voeren met de leden van de commissie. Met de vraag: wat wil jij hieruit halen, wat drijft je, welke leeuwen en beren zie je. De details van die gesprekken lenen zich niet voor openbaarmaking maar zijn wel besproken binnen de commissie en hebben in hoge mate bijgedragen aan het teamgevoel, aan het voor elkaar willen werken, aan begrip hebben voor de positie van de ander. Ik heb het als bijzonder ervaren dat 8 Kamerleden van zo verschillende politieke huize in zo korte tijd zoveel werk hebben verzet, elkaar veel gunden, een rapport met verstrekkende conclusies hebben geschreven waar in veel gevallen ook toonaangevende politici uit de eigen politieke familie knap last van kregen. Daarin toonden die Kamerleden dat ze gezamenlijk deel uitmaakten van het instituut Tweede Kamer. En dat is heel belangrijk. Hier hoort u de dankbaarheid!

Het grootste probleem dat we als ondervragingscommissie hebben gehad dat was het uitstellen van ons oordeel. Daar waar Kamerleden dag in dag uit gevraagd wordt iets te vinden van een situatie – ook als je er eigenlijk nog helemaal niets van afweet – daar is het werk in zo'n commissie juist gericht op het eerst onderzoeken van de feiten en het dán pas geven van een opinie.

Ik heb als Kamerlid meermalen meegemaakt dat ik in de ochtend door media werd gevraagd om iets te vinden van een rapport dat net was uitgekomen. In het begin deed ik dat ook, omdat ik dacht dat dat zo hoorde. Maar al snel voelde ik me daar ongemakkelijk bij. “Mag ik het rapport niet eerst even lezen, voordat ik commentaar geef. Al was het maar de samenvatting.” “Nou, we proberen het even bij een collega van u”. En even later hoorde ik die collega op de radio met een doorwrocht betoog waaruit één duidelijk bleek: hij of zij had het rapport ook niet gelezen.

In de zucht naar media-aandacht, in de snelheid van het debat, om als eerste met een Tweet te zijn die óók nog opvalt, is het geven van een splijtende mening een kern-vaardigheid van een kamerlid, een spier die elke dag getraind wordt. En als je dan plots in een ondervragings- of enquêtecommissie komt, dan is het moeilijk om dat af te leren. Om nieuwgierigheid voorop te zetten, en het oordeel naar achteren. Helemaal als er iemand voor je zit die er alles aan doet om zijn of haar rol te minimaliseren, die geen actieve herinnering meer heeft. Ik wens al die Kamerleden die de komende maanden in enquêtes actief zijn hier heel veel sterkte mee.

Wat hier overigens ook speelt is een gender-dingetje: vrouwen die pittig doorvragen zijn heksen en feeksen, mannen die goed doorvragen snappen hoe het werkt.

Al met al ben ik buitengemeen trots op het werk dat we als ondervragingscommissie hebben verricht. Niet alleen omdat we tegen de ouders en kinderen die betrokken waren bij het dossier kinderopvangtoeslag hebben kunnen zeggen: niet jullie waren fout, maar wij, de overheid zat fout. Maar vooral omdat we als individuele Kamerleden hebben laten zien dat we boven ons eigen individuele, politieke belang konden uitstijgen, dat de commissie groter was dan de som der delen, dat de Tweede Kamer een belangrijk en eervol instituut kan zijn, binnen onze parlementaire democratie. Als de leden dat willen .....

De ondervragingscommissie heeft in haar eindrapport twee belangrijke constatering gedaan. Allereerst dat bij rond de kinderopvangtoeslag alle staatsmachten, dus ook de wetgever, de uitvoering en de rechtspraak – door de bodem van de rechtsstaat zijn gezakt. En we hebben geconstateerd dat de informatievoorziening binnen de overheid zo slecht functioneert, dat dit het functioneren van onze parlementaire democratie bedreigt. Als commissie hebben we die staatsmachten opgeroepen in de eigen spiegel te kijken. Om zich te bezinnen op de eigen rol in het kinderopvangtoeslagdossier. Als wetgever, als uitvoerder, als rechter. Hoe was het mogelijk dat – in de woorden van de commissie – al die staatsmachten door de bodem van de rechtsstaat zijn gezakt?

Ik ga niet al die evaluaties en zelfreflecties hier bespreken, maar ik ben wel zo vrij om uit al dat gereflecteer en bespiegelen een aantal punten te pikken die mijns inziens relevant zijn voor de verhouding tussen overheid, politiek en burger. Die kunnen mogelijk een rol spelen – op de langere termijn – bij herstel van vertrouwen. Want dat is het punt, ook een beetje het thema van deze avond: er zijn mensen die geen enkel vertrouwen meer hebben in hún overheid. Dan hebben we het niet alleen over die ouders die bij de kinderopvangtoeslagaffaire betrokken zijn, maar ook over de Groningers, de Boeren, de Wappies en – zo blijkt uit de enquêtes – gewone burgers. We hebben de omgekeerde vlaggen langs de route gezien, bij Prinsjesdag en ik had medeleden met prinses Beatrix die – om haar zoon en kleindochter te kunnen zien – eerst door een woud van boze mensen heen moest kijken.

Ook ik vind de situatie zorgelijk, maar tegelijkertijd denk ik dat we een voorbeeld mogen nemen aan de onlangs overleden koningin Elisabeth van wie we inmiddels weten dat ze met een zekere ijzeren heinigheid de stormen van de tijd heeft doorstaan. Ik weiger te geloven dat dit het wantrouwen een onveranderlijk gegeven is. Maar wat zijn dan trends die volgens mij relevant zijn.

Overweging 1: de menselijke maat.

Een oude Joodse vertelling leert ons dat de nacht pas werkelijk voorbij is, wanneer we voldoende licht hebben om in het gezicht van de ander onze broeder of zuster te herkennen. Dan pas breekt de dag aan. Een mooie gedachte. Het gezicht van de ander zien. Heeft dat iets te maken met die o zo graag gewenste menselijke maat?

De Raad van State en de rechtbanken hebben het meest werk gemaakt van hun evaluatie. De Raad van State wat gouvernementeel, de bestuursrechters in eerste aanleg veel persoonlijker. Op de rode, persoonlijke, pagina's van hun evaluatie, schrijven ze wat de hele kwestie hen gedaan heeft. Hoe ze soms voor hun eigen gevoel als rechter gefaald hebben, hoe ze niet de bescherming hebben gegeven die van hen verwacht mocht worden. Als ik dat lees, als ik het idee heb dat ik zo'n rechter in z'n gezicht, in z'n ziel kijk, dan ontstaat er bij mij een opening. Ik zie niet een official, ik zie een mens.

Die behoefte om een medemens te zien, zag ik ook bij de 'slachtoffers' van de kinderopvangtoeslag. 'Slachtoffer'. Ik gebruik het woord bewust. Om het vanaf nu niet meer te gebruiken. In Almere, de gemeente waar in absolute aantallen de meeste getroffen gezinnen wonen, leerde ik dat ouders niet meer zo genoemd willen worden. Ook niet 'ervaringsdeskundige' of andere termen die hen – bedoeld of onbedoeld – in een ondergeschoven positie drukken. De vrouwen in Almere noemen zich 'herstelexperts' en willen gezien en behandeld worden als gelijkwaardige medemensen. Partners van de overheid. Ja, ze willen gecompenseerd worden waar het gaat om materiële schade, maar dat is niet het hoofddoel. Zoals één van de ouders het verwoordt:

“De enige manier om vertrouwen in de overheid terug te krijgen is door te laten zien dat wij als individuen het vertrouwen krijgen van de overheid om samen aan het roer te gaan staan, met mensen die wij vertrouwen als neutrale vertalers, om ons gelijkwaardig te voelen met degenen die de middelen en macht hebben om beslissingen te nemen die onze levens aangaan en bepalen. Daarmee tonen de ontvoerders dat ze eindelijk erkennen dat ze niet het recht hebben hun macht te gebruiken om ons (...) onze vrijheid te ontnemen.”

Dit is wat ik ook deze week hoorde bij een vrouw uit Groningen die verhoord werd door de parlementaire enquêtecommissie gaswinning: behandel mij als mens, als gewone inwoner van dit land, iemand die net als ieder ander recht heeft op veiligheid. Behandel mij niet als een slachtoffer, of als een 'zaak'.

Dit is wat ik mis in de herstelaanpak zoals die nu in praktijk wordt gebracht, die basis van gelijkwaardigheid. Ik spreek inmiddels liever over gelijkwaardigheid dan over menselijke maat. Er zijn in ons land wel goede initiatieven om vanuit gelijkwaardigheid tot oplossingen te komen. Zo ben ik onder de indruk van wat Laurentien van Oranje vanuit haar Number5 foundation op de mat legt. In essentie gaat het erom dat vrouwen, mannen, kinderen die getroffen zijn door de uitvoering van de kinderopvangtoeslag hun waardigheid terugwinnen door zélf keuzes te mogen maken, zoals wij dat allemaal als mens willen. Er is dringend een andere blik op mensen nodig. Je moet hen niet zien als een doelgroep, als 'kwetsbaren', als 'gedupeerden', 'als slachtoffer' – als boeren, Groningers, asielzoekers, Afghanen, wappies, enz. – maar als mensen die net zoals iedere minister of topambtenaar regie over het eigen leven wil hebben of terug wil winnen. Dat is echt iets om je op te bezinnen, hoe je zelf als politicus, ambtenaar, als burger naar de ander kijkt. Lukt het je om de mens Fatima te zien, durf je het aan. Of is zij een dossier?

Wil dat zeggen dat ik er voor pleit dat we overal in Nederland weer de loketten openen, dat in ieder dorp of wijk de overheid weer menselijk aanwezig is? Zou mooi zijn, maar dat is niet wat ik bedoel. Ik denk ook niet dat het nodig is, want heel veel burgers zijn blij met hun digitaal in te vullen belastingaangifte of alle andere zaken die je online bij de overheid – en ook bij het bedrijfsleven – kunt aanvragen. Maar wat als het niet loopt, als je vastloopt als burger. Hebben we nog wel door dat er in ons land 2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder moeite hebben met lezen, schrijven en/of rekenen. Dat is 18% van alle mensen in Nederland. Dus ongeveer 1 op de 6 mensen! En tel daar nog eens bij op de mensen die digibeet zijn: mijn moeder van 89 leest nog iedere dag de krant maar ze zet geen stap op internet. En ze is niet de enige. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft al eerder een rapport geschreven over het 'doen-vermogen' van mensen: vreselijke term. Maar je moet soms toch behoorlijk vaardig zijn – ook bij de aanvraag van kinderopvangtoeslag – om het te snappen, om geen fouten te maken. Ziet de overheid die mensen staan, kijken ambtenaren die mensen in de ogen? Als je dat niet goed regelt, voelen mensen zich verloren, haken ze af.

Die behoefte aan gelijkwaardige behandeling geldt overigens ook voor medewerkers van de Belastingdienst. Tot nog toe is hun stem nog nooit gehoord, zijn ze zelfs meer dan anderen in de hoek gezet, met het stempel 'institutioneel racisten'. Als ondervragingscommissie hebben we verzoeken van ambtenaren – van de werkvloer – om gehoord te worden afgewezen. We hadden er simpelweg geen tijd en geen mandaat voor. Maar vaker en vaker denk ik dat een bijdrage aan de hersteloperatie kan zijn dat allerlei betrokkenen bij de kinderopvangtoeslag elkaar in het gezicht kunnen zien, elkaars verhaal kunnen horen. Daarbij zou het maatschappelijk middenveld – ik denk bijvoorbeeld aan de kerken – de overheid te hulp kunnen schieten. We moeten iets bedenken waardoor we met elkaar verder kunnen. Noem het gerust een waarheids- en verzoenings-commissie.

Gelijkwaardigheid heeft ook een politieke component. Raakt een kwestie ook de politicus persoonlijk, of raakt het alleen burgers persoonlijk? Alleen Lodewijk Asscher en Erik Wiebes hebben persoonlijk laten zien dat de affaire consequenties had. Het blijven zitten van politieke hoofdrolspelers bevindt zich staatsrechtelijk al aan de onderkant van de meetlat, maar het heeft ronduit een schadelijke betekenis voor het beleven van gelijkwaardigheid. Het functioneren van politici raakt kennelijk hun buitenkant, niet hun binnenkant.

Ik moet dan denken aan dat oude grapje over een ontbijt met bacon and eggs, met ham en eieren. Het varken is daar op een volstrekt andere wijze bij betrokken, dan de kip. De één offert zichzelf op, de ander levert een bijdrage. Wees dan niet verbaasd als de varkens afhaken.

Overweging 2: de goede Overheid is niet zo goed.

Ons bestuursrecht drijft op het axioma van 'de goede overheid'. De overheid dient het algemeen belang, is onafhankelijk, volgt de regels, is netjes. We zijn hier geen bananenrepubliek, wij zijn Nederland! Dat is het uitgangspunt. Maar mijn ervaring is inmiddels – zeker vanuit een perspectief van rechtsbescherming van burgers – dat de overheid niet meer op voorhand te vertrouwen is.

Ik lees iedere week braaf wat uitspraken van gerechtelijke instanties en ik zie dat ook de rechters het vertrouwen in die goede overheid soms helemaal kwijt zijn. Wat te denken van een uitspraak van het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden van januari 2022. Het gaat om een zaak waarin enkele belastingplichtigen (betrokken bij een BV) meer dan 400 blauwe belastingenvelopen hebben ontvangen en meer dan 100 bezwaar en beroepschriften hebben ingediend. In lees u voor:

“Het Hof vraag of de rechter de Belastingdienst nog kan geloven. (...) De inspecteur verklaart dat de aanslagen waarschijnlijk wel kloppen. Het Hof vraag of dit zo is en vraagt nogmaals of de rechter de Belastingdienst wel kan vertrouwen. De inspecteur verklaart dat het hierbij gaat om een ethische discussie en dat hij de vraag begrijpt. Het Hof houdt de Inspecteur voor dat de bal bij hem ligt. En dat de vraag voorligt wat er moet gebeuren als er twijfels zijn bij het controlerapport.”

Een bijzondere rechtszaak. Dit zou je tot voor kort niet zo expliciet lezen. Uiteindelijk verklaart het Hof – uiteraard onder verwijzing naar het rapport Ongekend Onrecht – het hoger beroep gegrond. De burger trekt hier aan het langste eind.

De goede, rechtmatige overheid. Het bestuursrecht komt voort uit het staatsrecht. Tijdens mijn studie was bestuursrecht een bijvak van staatsrecht. Het beeld van die 'goede overheid' stamt uit het verticaal georganiseerde staatsrecht, waar de verhouding overheid – burger per definitie top down is. In de loop der jaren is het bestuursrecht als rechtsgebied fors geëmancipeerd, maar de bodemplaat is niet mee veranderd. Met de maatschappelijke ontwikkeling waarin burgers mondiger zijn geworden, waar kritischer gekeken wordt naar overheidsalmacht, waar in de

netwerksamenleving burgers zich vaker horizontaal dan verticaal ten opzichte van de overheid willen verhouden.

Als u zich als burger meldt bij de bestuursrechter, dan staat u bij binnenkomst al direct 0 – 1 achter. De overheid wordt gezien als de goede, het algemeen belang dienende partij. En in veel gevallen is de reflectie daarvan dat de burger de partij is die gewantrouwd wordt. De overheid stelt de rechtsverhouding met de burger vast, in het civiel en strafrecht is het de rechter die dat doet. De overheid mag de feiten presenteren en als burger moet je hemel en aarde bewegen om daar jouw feiten tegenover te zetten. Het bestuursrecht kent weinig feitenonderzoek door de rechter. De overheid heeft alle ruimte om beleidsafwegingen en -keuzes te maken. Sterker nog, dat is één van de wezenskenmerken van het bestuursrecht, dat de rechter zich niet met het beleid moet bemoeien. Daar waar het strafrecht en het civiele recht te allen tijde stootkussens van beschermende beginselen en redelijkheid en billijkheid kent, zijn deze in het bestuursrecht op essentiële punten buiten de gereedschapskist van de rechter geplaatst. We weten uit de kinderopvangtoeslag waar dit toe kan leiden. En Fatima weet dat inmiddels ook. Ten opzichte van de machtige IND heeft ze bij de bestuursrechter geen schijn van kans om haar individuele omstandigheden werkelijk over het voetlicht te brengen. Want de ruimte voor de rechter om die mee te wegen is door de wetgever heel erg klein gemaakt. Welkom in Nederland!

De rechtspraak – de Afdeling voorop – is hier aan het repareren, maar de wetgever moet aan de slag met een herijking van ons bestuursrecht. Het lid van de Tweede Kamer dat bereid is zich te verdiepen in het dossier bestuursrecht, bereid is om alle rapporten en inzichten vanuit de bestuursrechtelijke wetenschap te verzilveren, bereid is onze Minister van Rechtsbescherming achter de broek te zitten om hier per direct werk van te maken, doet écht iets goeds voor ons land. Niet sexy, wel goed.

Overweging 3: hoe de ambtelijke wereld werkt.

Onlangs mocht ik iets doen in de gemeente Nieuwkoop. Daar vertelde men mij – en dat schijnt in gemeenteland heel gebruikelijk te zijn – dat wanneer ambtenaren een advies schrijven voor een wethouder of voor het college, dat er aan dat advies geen letter wordt gewijzigd als vervolgens door de bestuurder een ander besluit wordt genomen. Dus als het ambtelijk advies is dat we linksaf moeten en de wethouder besluit dat we rechtsaf gaan, dan kunnen burger, raad en pers het in de stukken allemaal nalezen. Daar hoeft je in ambtelijk Den Haag – op landsniveau – niet om te komen.

Onlangs verscheen er een rapport van I&O Research, geschreven in opdracht van het programma Dialoog en Ethiek, één van de betere opbrengsten van het rapport Ogekend Onrecht. In dit rapport, genaamd 'Morele vragen van rijksambtenaren', staat te lezen hoe op de departementen geworsteld wordt met – ietwat kort door de bocht geformuleerd – de waarheid. In de Haagse torens is de gemeente Nieuwkoop ver weg: hoe dichterbij de minister komt, hoe meer er een systeem van moduleren, gladstrijken en 'concensueren' ontstaat. Antwoorden op kamervragen, brieven van de minister, beleidsnotities worden geplooid naar wat geacht wordt politiek wenselijk te zijn. Ambtenaren in uitvoeringsorganisaties, dossierambtenaren op het ministerie, maar zeker ook in de samenleving betrokken organisaties en burgers worden er gek van. En ook Kamerleden. Die van de minister antwoorden krijgen op kamervragen die niet lijken op de werkelijkheid die hen op andere wijze al aangereikt is. Toegegeven: het verschilt per bewindspersoon en ministerie.

Dit proces is vernietigend voor het vertrouwen dat burgers – inclusief professionele burgers zoals Kamerleden – hebben in de werking van onze overheid, in de werking van de politiek. Deze werkwijze drijft op een ambtelijke gedachte van consensus, terwijl de politiek een wereld van het conflict is. Ik snap dat de werkwijze deels voortkomt uit het werken met krappe coalities, maar we moeten er zo snel mogelijk af. Menig minister is helemaal niet bang voor het voorleggen van een

dilemma of een mislukking aan de Kamer. En als je dat wel lastig vindt – zoals een minister in het I&O-onderzoek die een ambtenaar vraagt een document te vernietigen – dan deug je niet voor het vak.

Om de geloofwaardigheid van de Haagse politiek te vergroten is het dringend noodzakelijk dat we ons bekeren tot het model Nieuwkoop. Met een ambtelijke dienst die uit professionaliteit staat voor z'n mening. Die trouw is aan de minister als het gaat om de uitvoering van beslissingen en beleid, maar ook trouw aan de minister door vanuit kennis, ervaring en professie ook het onwelgevallige te rapporteren en te adviseren. Zoals Tjeenk Willink ooit zei: trouw aan het ambt van de minister, niet aan de persoon van de minister. Ambtenaren die zelf, zonder mandaat van de minister, de telefoon pakken en een Kamerlid opbellen om – bij de zoveelste set vervolg-Kamervragen – aan te bieden het eens persoonlijk uit te komen leggen. In dit land wordt een burger die een Wob- of Woo-verzoek indient de volgende dag gebeld door zo'n ambtenaar, maar een Kamerlid nooit!

Overweging 4: de behoefte aan visie.

Op 6 oktober 2018 was ik aanwezig bij het D66-congres in de voormalige veemarkt van Den Bosch. Alexander Pechtold verraste de congresgangers door plots zijn afscheid aan te kondigen. Ik was daar als D66-watcher vanuit de CDA-fractie. Twee weken eerder, op 2 juni 2018, was ik daar ook. Bij het CDA-congres. Zelfde zaal, zelfde groene licht, dezelfde witte stoelen, hetzelfde podium. Alleen de partijlogo's waren verschillend. En de mensen!

Aan het einde van beide congressen begaf ik mij al snel naar de garderobe. We moesten lang wachten op onze jassen en toen gebeurde er iets bijzonders. De CDA'ers bleven braaf wachten in de rij, enkele gingen zelfs het personeel helpen met jassen uitdelen. Mijn vrienden van D66 storten zich en masse op de garderobe en voerden een soort survival of the fittest uit om hun eigen jas te bemachtigen.

Wat ik hiermee wil zeggen. Mensen verschillen, politieke partijen verschillen. We moeten het in dit land doen met elkaar, maar juist die fundamentele verschillen zijn interessant en leuk en onderbenut. Zo maakt het wezenlijk uit of je met een D66-er of een CDA-er over privacy spreekt. Het maakt werkelijk uit of je de opera van het individualisme bezingt of het hooglied van de gemeenschap, als je spreekt over de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in relatie tot de bestrijding van criminaliteit.

Het zijn die grote discussies die de politiek interessant maken, die de politiek aanzien geven. Niet het gehakketak tussen Geert en Sigrid, niet de lange kabinetsformatie, niet de angst voor de boze burger. Waar we in dit land behoefte aan hebben is politieke leiders met een visie waar we naartoe op weg kunnen, met herkenbare principiële wortels. En het kan: kijk naar Europa. Daar waar wij pruttelen in de marge, is de Europese politiek steeds meer in staat voor de Europese waarden te staan en stevige beslissingen te nemen.

Op Curaçao zei een politicus ooit tegen mij: "jullie hebben politieke partijen met wortels, met historie, met waarden. Wij hebben alleen maar mannetjes. Waar we dan achteraan lopen, tot we een nieuw mannetje zien." Inmiddels zijn we meer op Curaçao gaan lijken dan we zouden willen. We lopen achter mannetjes – én vrouwtjes – aan. Meer dan achter ideeën en overtuigingen. En als partijen al ideeën hebben dan hebben ze geen leider die dat overtuigend weet in te brengen.

Ideeën hebben we nodig. Ideeën en identiteit. Geen ombudspolitiek of ander klein bier waar we alleen maar het wantrouwen mee voeden. Maar vergezichten, visie, durf om te regeren, beelden bij de toekomst van Nederland. En vooral ook een parlement, dat meer is dan de som der delen.

Ik kom tot een afronding. En ik bedacht me dat het op deze plek goed zou zijn om aandacht te besteden aan de vraag hoe de kerken kunnen bijdragen aan het vergroten van het vertrouwen in de samenleving? Je kunt dat ook breder benaderen (moskeeën, tempels, de humanisten) maar laat ik het in deze kerk nu even over de kerken hebben.

Zelf werd ik geraakt bij het lezen van een gedeelte uit het boek van Jonathan Sacks, de voormalige opperrabbin uit Londen, over het boek Leviticus. Prachtig vertaald door Karl van Klaveren, dominee van de Houtrustkerk:

“Het gaat om gelijkheid in menselijke waardigheid. Alle mensen zijn gelijk als burgers van een natie waarvan God de soeverein is. Vandaar de uitgebreide politieke en economische structuur die in Leviticus wordt uiteengezet, georganiseerd rond het getal zeven, het symbool van de heiligheid. Elke zevende dag is een vrije dag. Elk zevende jaar is de opbrengst van het veld voor iedereen en moeten Israëlitische slaven worden vrijgelaten en schulden worden kwijtgescholden. Elk vijftigste jaar dient voorouderlijk land terug te keren naar de oorspronkelijke eigenaren. Zo wordt de groeiende ongelijkheid, die het onvermijdelijk resultaat is van vrijheid, tegengegaan. De logica van al deze voorschriften is het priesterlijk inzicht dat God, die alles geschapen heeft, de uiteindelijke eigenaar is van alles: “Land mag nooit verkocht worden, alleen verpand, want het land behoort Mij toe en jullie zijn slechts vreemdelingen die bij Mij te gast zijn’ (Leviticus 25: 23). God heeft dan ook het recht, en niet alleen de macht, om grenzen te stellen aan ongelijkheid. Niemand mag van zijn waardigheid worden beroofd door totale armoede, eindeloze onderworpenheid of een niet af te lossen schuldenlast.”

Naar mijn stellige overtuiging is één van de taken van de kerk om in onze samenleving die morele boodschap af te geven, te staan voor menselijke waardigheid, zich uit te spreken als het optreden van de overheid daar inbreuk op maakt, bereid te zijn de vinger op de zere plek te leggen. De kerk draagt essentieel bij aan de publieke moraal, zoals de media, de wetenschap, de kunsten dat doen. Zoals de politiek dat uit zichzelf niet of nauwelijks kan.

Het gaat niet alleen om menselijke waardigheid, het gaat ook om hoop! Het is makkelijk om pessimistisch en somber te worden in deze tijd en waarschijnlijk gok je dan ook vaak goed. Maar het brengt ons niet verder. Laten we liever een voorbeeld nemen aan Desmond Tutu, een man die ook heel wat ellende in zijn leven voorbij heeft zien komen, maar toch hoopvol bleef. Hij zei: „Ik ben ervan overtuigd dat mensen zijn gemaakt voor het goede. Dat het kwaad de uitzondering is en het goede de norm. Ik ben een man van hoop.” Het mensbeeld uit de Bijbel, maar ook van vele andere religies, is een positief mensbeeld en aan die positiviteit kan de hele samenleving zich optrekken.

Daarbij moet de kerk een belangrijke rol spelen bij het geven van stem aan diegenen die geen stem hebben, bij het zij aan zij staan met hen.

Dat brengt mij bij Fatima. Zij heeft hulp nodig. Niemand mag van zijn waardigheid beroofd worden door 28 jaar lang in onzekerheid te verkeren, door het gevaar te lopen als kwetsbaar persoon weggerukt te worden van je familie. Ok zij heeft recht op hoop. Mocht u behoefte hebben hier meer over te willen weten, om u hierover uit te spreken, uw handtekening te zetten onder een petitie voor Fatima, dan zijn Chafia en ik tijdens de koffiepauze beschikbaar.

Dank u wel.